

יוסף ניצן

סגולות הסיפור המקראי

סיפורי המקרא לא נכתבו כדי לספק לנו מידע היסטורי. הם נועדו ללמדנו מוסר השכל ואורחות חיים, בבחינת 'מעשי אבות – סימן לבנים'. לכל סיפור תכליות חינוכיות ומוסריות משלו, ועם זאת יש בו סגולות ספרותיות ואומנותיות, בבחינת קנקן נאה שבו נוצק התוכן. אלה הם המאפיינים הבולטים של הסיפור המקראי:

1. הקיצור

הואיל והסיפור הוא תכליתי, יש בו רק אותם האלמנטים החיוניים לסיפור העלילה. אין מוסיפים פרטים מיותרים שאינם קשורים קשר ישיר לתכלית, ועל כן לכל מילה יש תפקיד ומשמעות. אנחנו, הקוראים והלומדים, סקרנים לדעת עוד על חיי הגיבור, מחשבותיו ומעשיו, פרטים על המשפחה, החברה, הנוף והצמחייה, אבל כל אלה בדרך כלל חסרים. הנה דוגמאות:

א. קין והבל (בר' ד')

כיצד ידעו קין והבל מנחתו של מי נתקבלה?
מה אמר קין להבל לפני שהרגו?
מה היה האות ששם ה' לקין על מצחו?
בני כמה היו קין והבל? מה עבר עליהם לפני הקורות המובאות עליהם במקרא?
מה הייתה תגובתם של אדם וחווה על מות בנם?

ב. עקדת יצחק

כיצד הרגיש אברהם כאשר נצטווה לעקוד את בנו?
כיצד הגיבה שרה? האם ידעה על הצו האלוקי?
כיצד הכיר אברהם את המקום מרחוק?
בני כמה היו אברהם ויצחק בעת העקדה?

יוסף ניצן

מי הם הנערים? האם הם ידעו על המתרחש?
מה דיברו אברהם ויצחק במשך שלושת ימי הלכתם?

אכן, כל השאלות מעניינות את הקורא, אבל התשובות אינן חיוניות כנראה להבנת תכלית הסיפור, ועל כן אינן מופיעות בסיפור המקראי. הצמצום והמיקוד הותירו מקום רב למילוי 'החסר' ואלה נתמלאו בידי חז"ל, דרשנים ופרשנים בכל הדורות. על יסוד סיפורי המקרא נכתבו שירים ומחזות, והסיפורים קיבלו ביטוי אומנותי מוחשי בציור, בפיסול, במוזיקה ובתיאטרון. בכל יצירה אומנותית קלסית יש הרחבה רבה ופרשנות לפי תפיסתו והבנתו של האומן, והדמיון הפורה של האומן ממלא את החסר שבסיפור.

2. מספר קטן של גיבורים

בדרך כלל אין נכללים בסיפור יותר משניים עד שלושה גיבורים. על ידי כך ההתרחשות העלילתית חדה ובהירה. אם יש גיבורים נוספים, הסיפור נחלק לתמונות או למערכות, ובכל מערכה יופיעו שניים-שלושה גיבורים. למשל:

א. סיפור העבד ורבקה – החלוקה למערכות (בר' כד).

אברהם והעבד – פס' א-ט.
העבד ורבקה – פס' י-כח.
לבן והעבד – פס' כט-נז.
רבקה והעבד – פס' נח-סא.
יצחק ורבקה – פס' סב-סז.
בפסוק נט מוצגת תמונה שבה מופיעים כל הגיבורים: משפחת לבן, רבקה, מינקתה והעבד.

ב. ברכת יצחק (בר' כז)

יצחק ועשו – פס' א-ד.
רבקה ויעקב – פס' ה-יז.
יעקב ויצחק – פס' יח-כט.
יצחק ועשו – פס' ל-מא.
רבקה ויצחק – פס' מב-מה.

רבקה ויעקב – פס' מו.

מבנה זה נותן לסיפור אופי דרמטי. המבנה מבליט את המתח שבין הגיבורים, ולעתים אין תקשורת כלל (דו-שיח) בין הגיבור לחברו או בין הקבוצה לחברתה.

3. תולדות חייו של הגיבור

כאמור, הסיפור הוא תכליתי, ומכאן מובן הקיצור שנהגו בו. איננו יודעים אפוא את על קורות חייו של הגיבור עד להופעתו. כשמסופר על הגיבור מרגע לידתו, הסיפור דרוש להבנת העלילה ולהבנת אישיותו של הגיבור וקורותיו בהמשך. הסיפור על נח מתחיל בהיותו בן 600 שנה. מדוע מצא חן בעיני ה' מה היו מעשיו הטובים? מדוע זכו הוא ומשפחתו לשרוד בעוד כל הדור נידון לכליה? סיפורו של אברהם מתחיל בהיותו בן 75, שעה שנצטווה ללכת "אל הארץ אשר אראד". מדוע נבחר אברהם ולא תרח אביו, למשל? ואנו סקרנים לדעת כיצד הגיעה אל האמונה באל אחד בדורו. על לידת משה ועל שנותיו הראשונות אנחנו שומעים בפרטים, אבל כאשר משה הולך למדין ועד אשר מתייצב לפני פרעה חולפות כששים שנה, וכמעט לא נמסר מאומה על מעשיו של משה באותן ששים שנה. בעלי המדרש משלימים את אשר 'חסר' בסיפור, וכך, בדרך האגדה, מתקבל המסר המשלים.

4. מראי הדמויות

בסיפור המקראי נמסר מעט מזעיר על מראהו של הגיבור. איננו יודעים כיצד נראו אבות האומה, הנביאים, המלכים, שהרי הפרטים החשובים הם מעשי האדם ומידותיו ולא קלסתר פניו. כשמופיע תיאור מראהו של הגיבור, הרי הוא קצר ודרוש להבנת העלילה, למשל:

א. על שרה נאמר שהייתה אישה יפת מראה (בר' יב יא), כדי שנבין את קורותיה כאשר ירדו למצרים.

ב. על רחל נאמר "יפת תאר ויפת מראה", ואילו על לאה נאמר "ועיני לאה רכות" (בר' כט יז), כדי להבין מדוע אהב יעקב את רחל יותר מלאה.

יוסף ניצן

ג. כתונת הפסים הייתה מקור שנאת האחים ליוסף. כאשר יוסף מגיע לדותן הם מפשיטים ממנו את כתונת הפסים, טובלים אותה בדם ושולחים אותה ליעקב (ברי' לו ג, כג). יש אפוא חשיבות לטיבה של הכתונת שלבש יוסף.

ד. עשיו הוא איש שעיר, ואילו יעקב הוא איש חלק (שם כז יא), וכאשר יעקב מתייצב לפני אביו הוא צריך להיראות כעשיו, איש שעיר.

אמנם, יש אזכורים על תוארם החיצוני של הגיבורים, כמו "שאלו היה משכמו ומעלה גבוה מכל העם" (שמ"א ח ב; יא כג); "דוד היה אדמוני עם יפה עיניים וטוב רואי" (שם טז יב; יז מב). תיאורים אלו נועדו לבאר שגם מבחינת הדרם היו ראויים למלוכה.

ציודו של גליית הפלשתי מתואר בפירוט רב כדי להבליט את ניצחונו של דוד, שהרי דוד גבר על גליית ללא נשק וללא שריון – ניצחון המאמין על הבוטח בחרבו ובמגיניו (שמ"א יז ה-ז).

על הנביאים מסופר שלבשו אדרת שער ואזור עור במתניהם (מל"ב א ת; ב יג).

המעיל משמש אחד המוטיבים החוזרים ונשנים בתיאור פועלו של שמואל. בילדותו קיבל מעיל קטן מחנה אמו; מעילו נקרע בידי שאול, לאחר כשלון שאול במלחמת עמלק (שמ"א טו כח). קריעה זו משמשת סמל לקריעת המלכות מידי שאול; כשבעלת האוב מעלה את שמואל, הוא עוטה מעיל (כח יד). עניין המעיל מלווה את שמואל למן לידתו ועד מותו.

5. הגיבור הוא בשר ודם

הגיבור איננו מלאך אלא ברוא ככל האדם. יש בו יצר טוב ויצר רע. אבות האומה משמשים מופת לדורות הבאים, אבל אף הם עלולים לטעות ולחטוא, "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קה' ז כ). כלל זה חל על כל גיבורי המקרא, החל מאדם הראשון ועד משה גדול הנביאים ועד השופטים ומלכי ישראל בכל הדורות.

בסיפור המקראי כמעט אין רשע גמור, ואפילו גדול הרשעים יכול לחזור בתשובה. קין מביא קרבן לה' אבל גם רוצח את אחיו; עשיו הרשע אינו רוצח להרוג את יעקב כל עוד אביו חי; פרעה מלך מצרים אומר: חטאתי הפעם, ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שמי' ט כז); אפילו אחאב נכנע לפני ה' קורע בגדיו וצם (מל"א כז-כט); גם הצדיק התמים, נח, אחרי המבול מתגלה חולשתו; ואפילו משה נענש על טעותו במי מריבה.

כשם שאין הגיבור מנותק מחולשת אנוש, כך גם האומה הישראלית מתוארת הן בגדולתה הן בשפלותה. בהיות ישראל במדבר, לאחר שהוציאם ה' ממצרים, מרדו בו ישראל מספר פעמים ונענשו; בתקופת השופטים ובעת המלוכה חטאו ישראל חטאים חמורים ונענשו ולבסוף גלו מארצם ואבדה עצמאותם.

המקרא מתאר את הדברים כהווייתם, בצורה ריאליסטית, וללא ניסיון לייפות, לקשט ולהצדיק את המעשים.

6. עמדת המספר עמומה

אופיו המוסרי, תכונותיו ומידותיו של הגיבור מתגלים באמצעות דיבוריו ומעשיו, ועמדת המספר היא אינה קיימת. על המעיין והלומד להגיע למסקנה באשר לדמות הגיבור.

א. איננו מכירים את אופיו ואת התנהגותו של קין, אבל בהריגת אחיו ובמענה לקריאתו של ה': "לא ידעתי, השומר אחי אנכי?" קין מגלה את חוצפתו ואת ערכיו המוסריים.

ב. בסיפור הגר וישמעאל, לא נאמר שאברהם מרחם על הגר ובנה כאשר הוא משלחם, אבל רגשותיו ורחמיו מתגלים בפעולותיו "ויקח לחם וחמת מים, ויתן אל הגר, שם על שכמה ואת הילד" (בר' כא יד).

ג. טרם פוגשו את עשו, כשיעקב חושש שמא עשו יוצא לקראתו למלחמה, הוא מחלק את משפחתו ורכושו לשלוש מחנות... ואת רחל ואת יוסף אחרונים (בר' לג א-ב). כאן מתגלית דאגתו היתרה לרחל וליוסף בנה.

7. לשון מאופקת

האירועים מתוארים באיפוק רב, גם כאשר האירוע הוא טרגי ומבקש תיאור רגשני. הנה דוגמאות:

א. כאשר אמו של משה רוצה להציל את בנה נאמר לה "ותקח לו תבת גומא... ותשם בה את הילד ותשם בסוף על שפת היאור" (שמי' ב ב-ד). כאשר התרחש הנס ובת פרעה מביאה את התינוק אל אמו נאמר: "ותקח האשה הילד ותניקהו". אין רמז להתרגשות ולחרדה, כאשר האם שמה את בנה בתבה; ואין תיאור של שמחה וחוויה כאשר התינוק חוזר אל אמו.

ב. במלחמת שאול בגלבוע, שאול רואה את שלושת בניו נופלים בזה אחר זה, והוא עצמו נפצע ונופל על חרבו, והלשון יבשה ומאופקת (שמי"א לא ב-ד).

יוסף ניצן

ג. כשהחריבו הבבלים את הבית הראשון, לכדו את צדקיהו המלך ואת בניו, וכך נאמר: "ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו ואת עיני צדקיהו עורר ויאסרהו בנחושתיים ויביאהו בבלי" (מל"ב כה ז).
כך גם בתיאור שמשון העיוור והמעונה בידי פלשתים (שופ' טז ב-כא); תיאור מחיית כל האנושות במבול מוצג בשלושה פסוקים בלבד: ויגוע כל בשר... כל אשר נשמת רוח חיים באפיו... מתו, וימח את כל היקום (בר' ז כא-כג).

8. דרכי ההשגחה

בחיי הגיבור יש עליות וירידות, גדולה והשפלה, הצלחות וכישלונות, ואין רצף של הצלחות בלבד או כישלונות בלבד. למשל:
יוסף חי בשלווה בבית אביו וחולם חלומות של מלכות ובה הוא שולט על אחיו. בשלב הבא עומדים להרוג אותו, הוא מושלך לבור ונמכר לעבד, ובשלב הבא שוב עלייה: הוא מצליח בבית אדונו המצרי. וחוזר חלילה: שוב הוא מושלך לבור, יוצא מבית הסוהר בעזרת פתרון החלומות ועולה לדרגת משנה למלך. המעברים הללו יוצרים מתח וסקרנות גם כאשר המשך העלילה ידוע.
המסר הראשון שיש להעלות מסיפור כזה הוא שאסור לאדם להתגאות בעת עלייתו, ואסור לו לאבד תקווה בעת נפילתו. המסר השני הוא שהאדם איננו צריך לייחס את הישגיו לחכמתו ולכוחו שלו, כי אם לאלוקים שנתן לו חכמה וכשרון להגיע להישגים, כפי שאמר יוסף לפרעה: "בלעדך, אלקים יענה את שלום פרעה" (בר' מא טו-טז). המסר השלישי הוא שקיימים שכר ועונש, ועלייתו או ירידתו של האדם הן תוצאה של התנהגותו ומעשיו. כך יעקב מקבל את ברכת אביו במרמה, ולכן הוא סובל מערמתו של לבן: "בא אחיך במרמה" (בר' כה לה), ואחר כך "ולמה רמיתני" (שם לח כה). אחאב נכנע לפני ה', ולכן לא תבוא רעה על ביתו בימיו (מל"א כא כט); יהוא עשה מעשה טוב ולכן ישבו ארבעה דורות של בניו על כסא המלכות (מל"ב י ל) ועוד.

9. המילה המנחה

כאמור, המספר אינו נוקט עמדה לגבי אישיותו של הגיבור. מצד שני, נמצאים בסיפור רמזים שונים, והם מוצפנים באמצעות מילים מנחות.

מילה מנחה היא מילה, שורש או צירוף לשוני, החוזרים בסיפור בתדירות בולטת, כך שהחזרה מטביעה חותם על המעיין, עד שנראה שהחזרה איננה בלתי-מכוונת. הנה דוגמאות:

א. בסיפור קין והבל מוצאים שבע היקריות של המילה 'אח'. זוהי מילה מנחה שנועדה להדגיש את החומרה היתרה שיש בפשעו של קין, שהרי מדובר באח יחיד.

ב. אחי יוסף מביאים את כתובת הפסים אל אביהם ואומרים לו "הכר נא הכתונת בנך היא אם לא" (בר' לו לב). לדעת חז"ל יהודה הוא אשר הביא את הכתונת. והנה במעשה תמר – היא אומרת ליהודה "הכר נא למי החותמת" וגו' (לא כה). הביטוי החוזר 'הכר נא' קושר את שני המעשים, מידה כנגד מידה. "אמר ר' תמא ברבי חנינא: בחוזר בישר לאביו 'הכר נא הכתונת בנך היא' בהיכר בשרוהו 'הכר נא למי החותמת, במידה שאדם מודד, בה מודדים לו" (משנה סוטה א ז).

ג. כאשר יוסף פותר את חלומות פרעה הוא אומר לו: "בלעדי, אלקים יענה את שלום פרעה" (מא טו); את אשר האלקים עשה הגיד לפרעה" (שם כה); "אשר האלקים עשה הגיד לפרעה" (שם כח); "כי נכון הדבר מעם האלקים וממהר האלקים לעשותו" (שם לב). יוסף מדגיש, שלא בחכמתו הוא פתר את החלומות, אלא אלוקים הוא הפותר חלומות, ויוסף הוא שליחו.

אכן פרעה הבין את הרמז והשיב כך: "הנמצא כזה איש אשר רוח אלקים בו?" (מא לח); "אחרי הודיע אלקים אותך את כל זאת" (שם לו).

ד. גודש כזה של הזכרת שם האל נמצא גם בשמי' ב כג-כה. יש לשים לב למספר ההיקריות הגדול של שם ה' בקטע זה. וראוי להשוות למשל למספר ההיקריות של שם ה' בשמות פרקים א וב' (עד פסוק כג). ההשוואה מלמדת שהגודש אינו מקרי עיין עוד נ' ליבוביץ', "ללמוד וללמוד" 5-11.

ה. כאשר מבקשים בני ראובן ובני גד להתנחל בעבר הירדן, הם מבטיחים שייצאו חלוצים לפני העם. משה מקבל את דבריהם וחוזר על הבטחתם ורק משנה קצת, במקום "לפני העם" משה מדגיש חמש פעמים "לפני ה'" (במ' לב כ-כט). הם קולטים את הרמז, ולאחר מכן כאשר הם חוזרים ומבטיחים למשה את הבטחתם הם כבר נוקטים (פעמיים) לשון אחרת: 'חלוצים' לפני ה'" (פסוקים כז, לב).

ו. במלחמת שאול בעמלק חוזרת המילה 'שמעי', (או 'שמע בקולי') פעמים רבות (פסוקים א, יד, יט, כ). ולסיכום אומר הנביא שמואל: "החפץ לה' בעולות וזבחים כשמע בקול ה', הנה שמע מזבח טוב, להקשיב מחלב אלים" (פס' כב).

ציות לה' הוא הערך העליון, ואי ציות הוא חטא חמור, ועל כן נקרעה מלכותו של שאול מעליו.

ז. יש שדווקא השינוי, ולא השימוש החוזר, הוא בעל משמעות. בסיפור על גירוש הגר וישמעאל (ברי' כא) מכונה ישמעאל בכינויים שונים, אבל בשמו לא נזכר כלל. בסיפור עצמו הוא נקרא 'נער' (פסוקים יג, יז, יח, יט, כ); שרה קראה לו 'בן האמה' (פסוק י); אבל בעיני אברהם הוא 'בנו' (יא) ובפי אמו, הגר, ישמעאל הוא 'ילדי' (פסוקים י-טו), וכך גם כאשר אברהם משלח את הגר 'ואת הילדי' (פס' יד). הכינויים השונים מביעים את התייחסותם הרגשית של כל אחד מגיבורי הסיפור. בעיני שרה הוא 'בן האמה', לאמר בן נחות, בן שאינו ראוי לרשת את אביו; אברהם מתייחס אליו כאל 'בנו', שהרי הוא בנו-בכורו; האם-הגר רואה בו את 'הילדי' (המעורר רחמים ורגש אימהות); ובעיני המספר הוא 'נער'.

ח. לעתים חוזרת המילה המנחה תוך שינויים, כגון בתוספת כינוי (כינוי גוף), ואז יש לעמוד על משמעות הכינוי.

בשמי' לב א-יד, למשל, חוזרת המילה 'עם' בכינויים שונים. בחטא העגל אומר ה' אל משה 'לך רד, כי שחת עמך' [עמו של משה?!] אשר העלית מארץ מצרים (פס' ז), והרי זה עומד בניגוד לדיבר הראשון, 'אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים!' אבל העם טוען 'כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים' (שם, פסוק א).

בהמשך נאמר: 'ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא' (ט), ומשה עונה 'למה ה' יחרה אפך בעמך [עם ה'] אשר הוצאת [אתה] מארץ מצרים' (יא); 'והנחם [ה'] על הרעה לעמך' (יב), ולבסוף ה' מתרצה: 'וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו [עמו של ה'!!] (יד).

משה היה על הר סיני ארבעים יום ולילה. ישראל חטאו ועשו עגל מסכה. האם האחריות רובצת על המנהיג, גם אם לא נכח בשעת מעשה, או על העם, או על היחידים שעשו את המעשה החמור (עי"ז)? זאת ועוד, האם זהו כישלון חד פעמי או תוצאה של תהליך ממושך שמצא את ביטויו במעשה העגל? ושוב, מה מידת האחריות של המנהיג כפרט או האם זהו כשל של ההנהגה כולה?

10. חזרות במקרא

אף שהשיח המקראי הוא מרוכז, ואין בו מילים מיותרות, מוצאים כמה סיפורים ושיחות החוזרים על עצמם.

יש שהחזרה באה מצד המוען, הוא חוזר על דבריו; ויש שהמוען חוזר על סיפור מאורע שכבר סופר קודם לכן.

דוגמה:

אליעזר עבד אברהם מספר ללבן את הקורות אותו ואת שיחתו עם רבקה. כל חזרה כזאת היא משמעותית, כלומר יש בה דברים שנתחדשו, דיוקים שלא נתבארו בראשונה, ובכל שינוי קל יש למצוא רמז לפתרון.

אילו קיצרה התורה והייתה מסתפקת במילים ספורות, "ויספר להם העבד את כל הקורות אותו" לא יכולנו לדעת את גודל חריצותו והשתדלותו ואת השקעת כל לבו ושכלו לשם הוצאת רצון אדוניו אל הפועל (ני ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, עמ' 165).

כך גם במעשה דינה ובדברי חמור אבי שכס אל יעקב ובניו, ואחר כך אל אנשי עירו (בר' לד); וכן במעשה נבות (מל"א כב).

דוגמה של מסירת אירוע: סיפור המפלה באפק (שמ"א ד), והשינויים במסירת הדברים, וכן ההשמטות בהשוואה למקור אומרים דרשני. הכתוב מספר: "ויפל מישראל שלשים אלף רגלי, וארון אלקים נלקח, ושני בני עלי מתו" (שמ"א ד-ג-יא). זהו הסדר האובייקטיבי. אך המבשר את הבשורה לעלי משנה את הסדר ואומר: "נס ישראל בפני פלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם, וגם שני בניך מתו, חפני ופנחס, וארון האלהים נלקח" (שם יז). מבחינתו של עלי, המכה החמורה ביותר, יותר ממות שני בניו, היא לקיחת ארון ה'. ואמנם כאשר עלי שומע זאת, "ויהי כהזכירו את ארון האלהים ויפל מעל הכסא אחורנית ותשבר מפרקתו וימת" (שם יח).

השווה לכאן את הסיפור של הנער העמלקי על מות שאול (שמ"א א ו-י); וכן את מעשה נבות (מל"א כא): נבות אומר לאחאב: "חלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי לך" (פס' ג).

שני נימוקים לסירובו: א. אסור למכור קרקע לצמיתות (וי' כג); ב. הכרם הוא נחלת אבותיו, ואינו יכול להיפרד ממנו אף אם ישלמו לו כסף רב. ואולם כאשר אחאב מספר לאיזבל את דברי נבות, הוא משנה את הדברים "ויאמר לא אתן את כרמי" (פסוק ו), סירוב סתמי ללא כל נימוק, ועל כן דינו כדן מורד במלכות.

וכן במעשה דינה (בר' לד), בדברי חמור אבי שכס אל יעקב ובניו ואחר כך אל אנשי עירו.

11. השתיקה

יש שהגיבור שותק במקום שהיינו מצפים לשמוע את קולו. על מה התווכחו קין והבל לפני הרצח? מה הייתה תגובתו של יוסף כאשר השליכו אותו לבור? האם אדם וחווה לא הגיבו לאחר ששמעו את גזר דינם? נח שומע את דבר האלקים לעשות תיבה ואינו שואל שאלות?

יש אישים שהעזו ושאלו, כגון אברהם, משה, ירמיהו, חבקוק, ועל כולם איוב. ולכן יש שהשתיקה עצמה היא בת משמעות. כאשר עומדים אחי יוסף לפניו הם אומרים "אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו" (בר' מב כא). מכאן משמע שיוסף התחנן על נפשו, ועובדה זו לא נזכרת כלל בעת סיפור המעשה. ייתכן שהתורה העלימה מאתנו עניין זה כדי לא להציג את אטימות לבם של האחים, אשר לא נעתרו לתחנוני האח הצעיר. יוסף עצמו אומר לאחיו "אתם חשבתם עלי רעה, אלקים חשבה לטובה" (שם כ). ואלה דברי הרמב"ן לפסוקנו: "והכתוב לא סיפר זה שם – או מפני שהדבר ידוע בטבע [טבעי הדבר] כי יתחנן אדם לאחיו בבואו לידם להרע לו וישביעם בחיי אביהם ויעשה אשר יוכל להציל נפשו מטעות, או [הסבר אחר] שירצה הכתוב לקצר בסרחונם, או [הסבר נוסף] מדרך הכתובים שמקצרים במקום אחד ומאריכים בו במקום אחר".

12. האובייקטיביות של הסיפור

בדרך כלל אין בסיפור המקראי הבעת דעה או הערכה מסכמת על אופיו של הגיבור אם היה חכם או סכל, אמיץ או רך-לבב, צדיק או רשע. עולמו הנפשי של הגיבור, אופיו המוסרי, תכונותיו ומידותיו מתגלים באמצעות דיבוריו ומעשיו. יש אפוא להתבונן היטב, בהמשך דרכו של הגיבור להתעמק בכל פרט, כדי להגיע להערכה כוללת. עשו מצטייר כמקפיד על כיבוד אב, איש בעל ערכים, אבל דיבורו מסגיר אותו: "ויבז... את הבכורה"; "יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי" (בר' כז מא).

רק במקרים יוצאים מן הכלל מציין הכתוב במפורש את עמדתו ביחס לגיבור, כגון: "נח איש צדיק תמים היה בדורותיו" (בר' ו ט); "והאיש משה עניו מאד" (במ' יב ג); איוב היה "איש תם וישר וירא אלקים וסר מרע" (איוב א א); "ותרב חכמת שלמה מחכמת כלי בני קדם ומכל חכמת מצרים" (מל"א ה יא). אולם היוצא מן הכלל מעיד על הכלל, שעל פי רוב אין גילוי מפורש כזה.

לא נאמר שקין היה רשע, או שלבן היה רמאי, וכן לא צוינו תכונותיו הנעלות של אברהם אבינו כמכניס אורחים, שאול המלך כחלש אופי רות כדגם של אישה צנועה ועוד. תכונותיהם ואופיים מתגלים באמצעות דיבורם ומעשיהם. אם נתבונן בדמותו של קין למשל, הסיפור מגלה לנו שתי תכונות: א. קין היה מסוגל להרוג את אחיו. ב. תשובתו החצופה כלפי אלוקים: "לא ידעתי, השומר אחי אנכי?" מכאן נוכל ללמוד על דמותו המוסרית, אבל הכתוב אינו מגנה אותו על דיבורו ומעשיו.

ומאידך, בסיפור העקדה, אין אנו שומעים את תגובתו של אברהם למשמע הצו "קח נא את בנדך... והעלהו שם לעולה" (ברי' כב ב). אבל יש תגובה נסתרת: "וישכם אברהם בבקר ויחבש... ויקח... ויבקע... ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלקים". פעמיים חוזר הכתוב על "וילכו שניהם יחדיו" (פסוקים ו, ח): פעם לפני שיצחק יודע על הצו ופעם שנייה לאחר שיצחק שמע "לעולה בני", והרי זה לרמוז על ההרמוניה שבין אב לבנו, ועל נכונות שניהם למלא את הצו.

13. כינויים שונים לאדם

יש שאדם מכונה בסיפור המקראי בכינויים שונים, וכל אחד מהם מייצג את יחסו של המכנה או המספר אל המכונה. נציג כאן דוגמאות אחדות:

א. בסיפור על גירוש הגר וישמעאל (ברי' כא) השם ישמעאל אינו מופיע כלל והוא מכונה בכמה כינויים: אלוקים קוראו יערי (פסוקים יב, יז); בפי שרה הוא נקרא 'בן האמה' (פסי' י); ביחס לאברהם הוא 'בנו' (פסי' יא); וביחס לאמו, הגר, הוא 'ילדי' (פסוקים טו-טז); כאשר אברהם משלח את הגר הוא נותן לה את 'הילדי' (פסי' יד). הכינויים השונים מביעים את הרגשות של הגיבורים בפרשה. 'בן האמה' מביע נחיתות; 'הנער' משקף יחס אובייקטיבי על פי גילו של ישמעאל; 'ילדי' בעיני אמו, שהרי כל בן, גם כשהוא כבר מבוגר, נקרא בפי אמו 'ילדי', ביטוי של אהבה וקירבה מיוחדת.

ב. בסיפור על שליחות אליעזר עבד אברהם להביא אישה ליצחק (ברי' כד) השם אליעזר אינו מופיע כלל אלא 'העבד', היינו: הוא פועל בשליחותו של אדונו. אולם כאשר אליעזר נוקט יזמה משלו הוא מכונה 'האישי' (פסוקים כא, כו, כז, לב).

ג. בסיפור על מכירת יוסף (ברי' לו) המספר קוראו יערי (פסי' ב); ביחס לאביו יוסף הוא 'בן זקונים' (פסי' ג); האחים קוראים לו 'בעל החלומות' (פסי' יט),

יוסף ניצן

ביטוי לקנאה ושנאה; יהודה המבקש להצילו קורא לו 'אחינו' (פס' כו), וראובן קורא 'הילדי' (פס' כח).

ד. בן השונמית (מל"ב ד) מכונה 'בן' בפי אמו; 'נער' בפי המספר (פסוקים יט, ל); 'ילדי' כאשר הוא מת (פסוק לד), ושוב 'נער' כאשר הוא פוקח את עיניו (פס' לה).

ועיין עוד: 1. כינויו של יתרו (שמי' יח א-יד).

2. משל כבשת הרש (שמי"ב יב) – באר את פשר שלושת הכינויים.

3. האישה הדואגת לכלכלתו של אליהו (מל"א יז ח-כד) – עמוד על משמעות הכינויים השונים שבכתובים.

14. הבטה לאחור (Flash back)

לעתים האירוע הנדון אינו נזכר לפי רצף הדברים אלא בהמשך הסיפור, בזמן מאוחר יותר, ויש למצוא הסבר מדוע לא נזכר המאורע בסדרו בשרשרת האירועים.

א. בסיפור על מכירת יוסף (בר' לו) למשל לא מסופר כלל כי יוסף מתחנן על נפשו. אולם כאשר האחים נאשמים בריגול הם אומרים "אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו". רמב"ן על אתר מציע שלושה הסברים (עיין שם).

ב. בשמ"א כח מסופר כי שאול "הסיר האובות ואת הידעונים מהארץ", ועובדה זאת נזכרת באירוניה, שהרי הוא עצמו פונה אל בעלת האוב. ברור שהכתוב מתכוון לציין לשבח את פעולותיו החיוביות, אבל הן אינן נזכרות בשעת מעשה.

ג. בשמ"י יד יב אומרים ישראל אל משה "הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר חדל ממנו ונעבדה את מצרים", אבל בשעת מעשה, בתיאור ישיבתם במצרים, לא נזכרת עובדה זו. אנו שומעים זאת רק עתה, בשעת מצוקה, כאשר כבר יצאו ממצרים, והמצרים רודפים אחריהם (ראה רמב"ן שם).

ד. יונה בורח מלפני ה' ואין אנו מבינים מדוע הוא בורח, שהרי שאר הנביאים ממלאים את שליחות ה' גם כאשר הנבואה קשה וחמורה. אולם בסוף הספר (פרק ד) אומר הנביא: "אנה ה', הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי, על כן קדמתי לברוח תרשישה, כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום, אך אפים ורב חסד ונחם על הרעה". רק עתה, לאחר הצלת נינוה, מגלה יונה את לבו וכביכול

סגולות הסיפור המקראי

נאמר: הרי ידעתי מראש שכך עשוי לקרות ועל כן ברחתי, ולא רציתי לראות בהצלת נינוה.

ועיין עוד:

א. שמי"א יז לד – איזה אירוע נזכר בפי דוד שלא כסדר, ומדוע הזכירו

באיחור?

ב. ברי' לא ז – מהו האירוע שזכר שלא כסדר ומדוע?

סיכום

הסיפור המקראי מלווה בסגולות ספרותיות ואומנותיות וכן במאפיינים סגנוניים ייחודיים. ידיעתם של הסגולות והמאפיינים יש בה כדי לסייע בידי המעיין בפרוזה המקראית כדי שידע למקד את עינו בתכניו של הסיפור הרלבנטי.